Els guerrers de la festa

La dansa dels tornejants en la tradició valenciana

ESTUDIS COMARCALS

15

Els guerrers de la festa

La dansa dels tornejants en la tradició valenciana

Enric Olivares Torres
Oreto Trescolí Bordes

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
VALÈNCIA 2022

A Marta i Júlia

Col·lecció «Estudis Comarcals» — 15
Dirigida per Enric Estrela

Edició composta amb el tipus Adobe Caslon Pro, l'interior s'ha imprés sobre paper Prinset Ivori de 90 g/m^2 i la coberta sobre cartolina Image Silk de 350 g/m^2

© 2022, de les imatges: els autors

© 2022, del pròleg: Josep-Antoni Domingo i Borràs

© 2022, Enric Olivares Torres; Oreto Trescolí Bordes

© 2022, d'aquesta edició:
Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 — 46003 València
Tel. +34 963 883 169
magnanim@dival.es
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-7822-929-1
DL: V-3041-2022

Disseny de la coberta: Eugenio Simó
Imatge de la coberta: Ximo Bueno
Maquetació: Estudio Gráfico Quinto A

Imprimeix: IMPREMTA DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Índex

Combatents per la història, per Josep-Antoni Domingo i Borràs 11

Pòrtic 15

Propòsit d'estudi 17

De dansa nobiliària a patrimoni dels valencians 25
Algunes característiques generals 32
Les celebracions cavalleresques que inspiraren la dansa 37
La dansa aristocràtica 50
El torneig en el món del teatre i els entremesos 56
Els jesuïtes de València i la dansa del torneig 63

Una dansa gremial en el context de les solemnitats festives 81
Manifestacions siscentistes 81
L'esplendor de la dansa a la València del segle XVIII 86
El declivi al cap i casal en arribar el segle XIX 111

La dansa hui. Continuïtat i recuperacions d'un ball centenari 119

Algemesí 121
El món de les formes. Indumentària, coreografies i música 123
Una història ininterrompuda dins de la processó 133
L'organització del ball 160

Sueca 187
Patrimoni dels suecans 188
L'empremta de la història 191
La recuperació de la dansa del torneig de Sueca 205

L'Alcúdia 211
Origen dihuitesc de la dansa 211
Esplendor i decadència 213
Retrobament 218

Morella 231
La dansa dels torners 233
La indumentària 236
Un poc d'història 237
La dansa hui 240

La baula perduda 247
Alzira 248
Xàtiva 251
Silla 254
Carcaixent 256
Benifaió 258
Almussafes 259
Algunes notes soltes 260

Memòria i patrimoni 269

Bibliografia 279

Fonts literàries 289

Arxius consultats 297

Combatents per la història

La lectura del text del llibre que ara teniu en les mans em traslladà a uns llunyans records de joventut, quan tan sol era un estudiantet lleuger d'equipatge, i a una breu reflexió sobre el perquè, com i de quines eines ens hem fet servit per bastir la nostra comesa d'historiadors en l'actualitat. Recorde com els professors dels departaments de Geografia i Història de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València en els anys seixanta del segle passat ens recomanaven amb insistència la conveniència de llegir —i dur a la pràctica en el futur— un llibret aparegut en 1952 a París que recollia uns articles publicats per l'historiador L. Febvre (1878-1956) sota el títol *Combats pour l'histoire.* L'opuscle encara trigaria quasi vint anys en publicar-se aquí, així que no hi hagué més remei que empassar-se'l en francés. Llegit que fou, de debò mai no ens penedirem de la gesta, pagà la pena, i, a més, ajudà molt a millorar-nos amb eixa llengua. L'autor esmentat propugnava un canvi radical, rupturista amb les generacions d'historiadors precedents, sobre com entendre i fer la història d'una manera, diríem, quasi militant i constant envers el model erudit i elitista que només s'ocupava dels actes grans i solemnes i de llurs protagonistes. Hi oposava un mètode rigorós d'investigació documental com a base de partida (tot coincidint amb açò amb el professor M. Bloch, amb qui fou cofundador en 1929 de l'escola dels *Annales,* el prestigiós viver dels renovadors) amb el qual defenia la necessitat d'abordar la història des de tots els punts de mira possibles aplegant geògrafs, economistes, historiadors, sociòlegs..., i remarcant el seu valor com a mètode multidisciplinari. Calia analitzar els esdeveniments populars en temps breus i els moviments socials estructurals sobre temps de llarga durada per assolir el coneixement i poder comprendre el món —parafrasejant el títol d'un valuós llibret publicat en 1967 del ben recordat professor Joan Reglà.

La llavor sembrada havia caigut sobre bona terra. A dos anys de closa la llicenciatura, la convocatòria del I Congrés d'Història del País Valencià el 1971, promoguda pels departaments d'història de les facultats de Filosofia

i Lletres, Dret, Medicina i Econòmiques, deixava ben a les clares l'impuls renovador pel contingut de les comunicacions dels participants. L'aprenentatge rebut a les aules havia calat en les generacions de joves historiadors. Aquell fòrum suposà l'establiment definitiu d'una nova manera de fer història sobre els nostres espais viscuts més immediats.

Amb la nova metodologia i la nova orientació, i tenint com a objecte d'anàlisi les activitats dels col·lectius socials en el pas cap a les investigacions sobre el costumari fester, cal citar com a fita important la creació el 1983 per J.F. Mira de la col·lecció «Temes d'Etnografia Valenciana», del llavors anomenat Institut d'Antropologia de la Institució Alfons el Magnànim. Agrupava un nodrit grup d'estudiosos que encetaven parcel·les d'investigacions fins aleshores poc tractades, com l'hàbitat rural, tècniques de conreus, utillatges, roba, costumari, etc..., cosa que possibilità entre 1985 i 1995 que eixiren a la llum investigacions senyeres a càrrec de J. Mateu (1983), M. Del Rey (1983), L. Millo (1983), A. Ariño (1988), G.M. Hernández Martí (1990), J. Cucó (1991) i A. Monferrer (1993), entre altres, sobre actituds, rituals, creences i festes del costumari popular, temes tots que, cap a la fi del segle, reberen una acollida excel·lent pels cercles i les associacions culturals populars, que els reconegueren de seguida com a components propis del patrimoni immaterial identitari. També ajudà d'ençà del 1980 la constitució de cercles d'investigadors (instituts d'estudis comarcals), que centraven els seus estudis sobre àmbits territorials més reduïts i ben definits, cosa que incrementava la recerca en els arxius locals, públics i privats i els reculls de la memòria oral popular.

Enric Olivares i Oreto Trescolí són joves historiadors de l'art, docents i investigadors, treballadors infatigables, convençuts activistes i estudiosos eixerits de la cultura festiva des de fa temps; a hores d'ara, veritables combatents per la història. D'ençà el 2003, compten amb un nodrit ventall de publicacions que els acredita com a coneixedors experts de la matèria, els escrits dels quals són de consulta imprescindible, sobretot amb allò tocant a l'escenari riberenc, com ho deixaren ben a les clares amb la publicació el 2019 del panorama processional fester antic i actual, minuciosament treballat en haver investigat els arxius de vestimenta de la Casa Insa de València. El fruit del seu esforç és un regal impagable que ens ofereixen a tots per al coneixement clar i exacte del tema tot foragitant vells conceptes erròniament i injustificada arrossegats en el temps.

Si en aquella obra ens presentaven el panorama global de la geografia festera, ara ens ofereixen la possibilitat d'aproximar-nos al coneixement concret d'un ball processional, el dels tornejants, tot combinant espai i

temps, geografia i història, passat i present de la dansa amb la metamorfosi experimentada per ella, pervivència i renaixement, i alhora la pèrdua definitiva en altres pobles.

En cadascuna de les parts de l'estudi, harmònicament presentades, destaca el comú denominador de l'exhaustivitat i la minuciositat amb què són analitzades les qüestions contingudes, acompanyades de rigor i un ànim esclaridor exquisit. A la recerca documental practicada en diversos arxius, s'agrega una valuosa relació bibliogràfica de fonts científiques i literàries.

A mena d'introducció, són ben il·lustratives les exposicions sobre l'etimologia del vocable *torneig*, els comentaris dels cronistes de cada moment, els matisos constatats pels diccionaris de cada època, el caràcter primitiu de la dansa (àulica, festiva i nobiliària) i les seues transferències (teatre, gremis), així com la descripció dels elements materials que la caracteritzen (instruments musicals i coreogràfics, indumentària), els escenaris de representació, els precedents de les celebracions cavalleresques dels segles XV i XVI i els missatges subjacents. En origen, la dansa és estrictament i exclusivament aristocràtica. Rememora un torneig medieval, un enfrontament entre dos bàndols de cavallers interpretat per nobles amb aire marcial, com a exercici estètic, sobre escenaris urbans o interiors àulics, amb motiu d'afalagar els reis o altres autoritats en llurs recepcions i amb el missatge directe de demostrar l'adhesió a la monarquia i al poder, com li era propi a l'estament social a què pertanyien.

Durant el segle XVII, la ciutat de València és l'escenari principal de la dansa, l'epicentre on es manté i on es produeix el transvasament a altres segments socials fora de l'estament nobiliari. Consten les notícies sobre la celebració de tornejos per a festejar el Breu de la Immaculada Concepció promulgat pel papa Alexandre VII el 1662. Igualment, consta com els jesuïtes commemoraren al Col·legi Seminari de Nobles de sant Pau la canonització del duc de Gandia, sant Francesc de Borja, i, malgrat les prohibicions del general de la companyia, trobaren la manera de seguir les celebracions amb l'excusa que eren recursos pedagògics per als certàmens oratoris i poètics i altres funcions literàries. Així ho mantingueren durant tot el segle XVIII.

Però, també en el XVII, hi ha transmutacions: d'una banda, la configuració com una dansa gremial en el context de les celebracions festives religioses o civils; d'una altra, un pas al teatre, jocós o seriós, amb els entremesos, amb la inclusió de personatges mitològics, cosa que propicia la pantomima i la popularització.

El segle XVIII, tot i l'entronització de la nova monarquia, amb la reactivació senyorial subsegüent, es produeix l'esplendor màxim de la dansa mantenint

el caràcter elitista i culte primitius amb un tarannà semblant al del segle anterior.

És durant el XIX quan té lloc el declivi. Una dansa tan vinculada a les institucions de l'Antic Règim provocava el lògic desinterés per part de la burgesia lliberal, que la considerà una manifestació festera antiga, decadent i impròpia del nou model social propugnat, però aleshores era acollida per alguns grups populars que la mantenien en celebracions solemnes. L'ocàs s'allargassà també pel segle XX, i passà fins i tot a ser un objecte d'estudi etnogràfic per part d'alguns erudits dels anys vint, que pugnaven per la recuperació i la divulgació. Només hi hagué actuacions puntuals amb motiu de la coronació d'algunes maredédéus i aniversaris importants. Morella i Algemesí foren els bastions resistents, tot i algun episodi puntual de crisi.

Actualment, el panorama es resol feliçment entre la continuïtat esplendorosa (Algemesí i Morella) i la recuperació vigorosa (l'Alcúdia i Sueca). Els autors són nadius de l'Alcúdia i Algemesí i ens il·lustren amb tot detall.

Com un plany alhora que una crida a la reflexió sobre el que fou la dansa dels tornejants, clouen l'obra amb el capítol «La baula perduda» per referir-se a l'extensa geografia de l'oblit, de la pèrdua d'un patrimoni que gaudí de gran vitalitat.

Enric i Oreto han puntualitzat la qüestió amb rigor i ciència d'experts foragitant interpretacions ocurrents o erràtiques. El llibre que teniu en les mans, més que un assaig magnífic, és amb molts mèrits un document imprescindible.

Josep-Antoni Domingo i Borràs

Pòrtic

En un racó angost de l'antiga placeta, just on s'albira esvelt el campanar, a l'ombra dels cobertors de domàs de seda que pengen des dels balcons, tothom espera impacient l'èxtasi d'emocions que en pocs minuts submergirà el poble sencer en la nit ancestral de la seua essència. Els ventalls de tela i fusta es bambolegen apressadament per sufocar la calor i fan sonar sense voler les polseres d'or que es porten a la monyica, com és preceptiu el dia més gran de la festa.

Entre l'aldarull de veus i melodies mesclades de dolçaina i tabal, mentre s'allunya el trombó i les postisses dels boleros, les campanes inicien encara tímidament el seu vol apoteòsic a l'albirar de lluny, entrant pel carreró estret, l'anda de la Mare de Déu a lloms dels seus castissos volants.

«Ja ve la creu!» La gent calla en sec, i el remor greu i solemne del timbal redobla sense aturar-se anunciant el pas majestuós del guió. Amb posat seriós i elegant, el tornejant més jove alça una cama quasi fins a l'altura del casc i avança cerimoniosament, ara un peu ara l'altre, arrossegant amb lentitud la punta dels dits amb cada cadència, fins que l'eleva de nou cap al mentó. És el *patge*, el rei del *torneig*. Estira els braços cap avant i mostra estesa una espasa i un cor brodat que fa d'escut. Darrere d'ell, a pocs passos, els cavallers místics trenen a salts l'antiga dansa i llancen al cel les fines varetes de faig. Són els guerrers de la festa que combaten davant de la seua dama.

Per uns minuts es deté el temps..., i l'alé...

Propòsit d'estudi

D'entre l'amplíssim ventall de danses rituals que han arribat fins als nostres dies, el ball dels tornejants o dansa del torneig és potser una de les més antigues de què tenim constància, i, al mateix temps, una de les més desconegudes dins del ric i variat conjunt de manifestacions folklòriques valencianes. Moixigangues, arquets, bastons, espases, cintes, gegants i cabuts, cavallets, pastorets i pastoretes figuren fàcilment en els repertoris festius que conformen l'imaginari col·lectiu de les danses rituals dels nostres pobles, però poques vegades s'hi inclou el tradicional i elegant torneig, que tantes lloances inspirava en les cròniques festives d'altres temps i que hui sols està reduït a unes poques ciutats del país. Tal vegada, la dificultat de les figures o la preparació física necessària requerida als dansants siguen algunes de les causes principals que expliquen l'escassa profusió a hores d'ara.

El torneig és una dansa singular de caràcter marcial amb una gran tradició històrica que consisteix en un enfrontament fingit i incruent en què els seus intèrprets, habitualment en nombre de sis o huit i amb abillament de caire cavalleresc, salten, s'entrecreuen i fan moviments arriscats mentre juguen amb una vareta fina de faig a manera d'arma, en substitució de les antigues llances o espases, la qual fan vibrar i enlairen cap al cel amb moviments de gran habilitat i destresa. Les seues evolucions mostren unes coreografies complexes de gran visualitat que requereixen un alt grau d'especialització per part dels dansadors. La música que els acompanya és normalment un redoble monòton i persistent, però cerimoniós i regi, amb tambor o timbal, en alguns casos amb l'afegit d'un pifre o flabiol, el qual marca amb els seus tocs secs el ritme pausat i solemne del ball.

L'estil senyorial dels moviments i la riquesa i la bellesa de la indumentària fan d'aquesta dansa un condiment espiritual i misteriós de gran originalitat i atractiu en les processons valencianes que l'han conservada, però també en aquells que l'havien perduda i l'han recuperada en els darrers anys. I deu ser, precisament, eixa evocació de caire transcendent la que li ha permés

mantindre la inalterabilitat al llarg dels segles amb objectius, pretextos i interpretacions diferents.

Present en un bon nombre d'esdeveniments festius de caràcter tant religiós com àulic des del segle XVII, el ball gaudí d'un predicament notable als pobles valencians al llarg de les centúries següents. Malauradament, sols en uns pocs d'ells ha pogut perviure sense massa alteracions fins a l'actualitat. És el cas d'Algemesí, lligat a les processons que es reediten cada 7 i 8 de setembre durant les festes a la Mare de Déu de la Salut, la qual ha adquirit en els darrers anys un renom i una dimensió majors arran de la declaració com a Patrimoni Immaterial de la Humanitat; i és també el cas de Morella, on, amb el nom de ball de torners o torneros, s'interpreta encara hui en les festes del Sexenni en honor a la Mare de Déu de Vallivana.

Sortosament, des de fa pocs anys, el torneig s'ha recuperat en dues poblacions riberenques on hi havia una llarga tradició, dissortadament interrompuda: Sueca, on es ballava històricament durant la celebració de les festes a la Mare de Déu de Sales el 8 de setembre, i l'Alcúdia, en la clàssica *Entrà*, que té lloc el 7 de setembre en un dels actes més estimats de les festes a la Mare de Déu de l'Oreto. D'aquesta manera, la dansa dels tornejants sembla que, a poc a poc, està tornant a recuperar el seu lloc com un element representatiu del patrimoni festiu valencià[1] i una de les danses rituals més preuades de les nostres processons. De raons, no li'n falten: l'elegància de l'execució, la marcialitat dels passos, la bellesa dels vestits, la cadència solemne del redoble del timbal o el silenci respectuós que provoca en el públic disposat a admirar-la.

Però molts altres han estat els espais celebratius on aquesta dansa s'ha interpretat alguna vegada, ara ja oblidats. Gràcies a l'estudi d'arxius documentals particulars, com ara el de l'antic magatzem de roba de la Casa Insa de València i d'altres de caràcter municipal, així com també a la consulta de fonts literàries, hemerogràfiques i bibliogràfiques, hem pogut detectar la presència de la dansa en altres localitats i contextos on la memòria d'aquelles celebracions dormia silenciosa en la nit dels temps.

Amb tot, la recollida d'evidències documentals ha fet palés un problema comú en aquest tipus de fonts relatives a la cultura popular i festiva, ja apuntat en el seu moment pel folklorista Ramón Pelinski: els documents estan escarits i farcits de sobreentesos i informacions parcials, sovint escasses en detalls, sobretot les descripcions relatives a la representació de la dansa,

1 Un estudi recent i iniciàtic dels pobles on s'ha conservat aquesta dansa pot veure's en OLIVARES i TRESCOLÍ, 2017: 65-75.

les evolucions coreogràfiques, l'organització de les comparses o la percepció del públic i els integrants mateixos.[2] L'arreplega, l'anàlisi i la interpretació de documentació ha suposat no pocs maldecaps, així com un treball pacient que ha requerit llargues hores d'estudi, per a arribar en la majoria dels casos només a una especulació d'allò que en algun temps fou, o millor dit, foren, els tornejos en la més ampla varietat de formes i continguts.

De gran ajuda ha estat també el recurs a la memòria oral, plasmació directa dels records dels protagonistes més propers. Allà, però, on aquella ja no arriba, hem hagut de recórrer al treball documental, amb el qual de vegades les notícies són tangencials. La pregunta és, si, sempre que apareix citat un torneig, cal imaginar una dansa en el format en què hui la coneixem. És molt probable que no; o no almenys en tots els aspectes que imaginem. L'estudi de fonts requereix la construcció d'un relat versemblant que done coherència a les referències aïllades que han perviscut i fa necessària una revisió constant dels discursos amb totes les precaucions perquè no es confonga el fet amb les visions que aquest ha generat al llarg del temps. Eixa és precisament la gràcia que n'ha garantit la supervivència: un canvi constant amb l'aparença d'immutabilitat.

Sense anar més lluny, el problema de la definició unívoca de les danses rituals ha comportat i agreujat sovint aquest desconeixement, ja que la identificació fàcil d'una dansa amb una tipologia concreta —per més que la versatilitat de les antigues danses permetera establir múltiples relacions entre diversos models— ha contribuït a l'oblit definitiu d'algunes o de part dels seus components originaris. El desig de definir, encasellar i estandarditzar les troballes folklòriques del passat per tal de simplificar-les i així comprendre-les millor ha acabat a sovint ocultant la vasta riquesa amb què es configuraven en origen les desfilades festives valencianes.

I és arribats a aquest punt quan l'autoconcepte previ acaba determinant l'esdevenir de la dansa i s'imposa a la realitat, tot esvaint molts dels aspectes que plegats ajudarien a recompondre millor i més justament el mosaic riquíssim i variat d'aquestes manifestacions immaterials. En altres paraules, de vegades és la xarxa amb què pesquem el que condiciona allò pescat.

En el cas del torneig, l'estudi de les diferents referències documentals amb una mateixa nomenclatura ens ha portat a haver de separar entre les manifestacions festives que corresponien als enfrontaments cavallerescs de

---

2 Resulten més habituals, en canvi, les mencions a la indumentària dels dansants que donen una importància evident a l'element visual per damunt d'altres consideracions. Vegeu sobre aquesta qüestió Pelinski, 2011: 182.

l'era moderna, la dansa aristocràtica pròpia dels saraus organitzats per l'estament nobiliari, les representacions teatrals de caràcter seriós i burlesc i, per últim, les danses processionals que han arribat fins als nostres dies.

I és que tal vegada l'impacte visual generat pels enfrontaments individuals o grupals en l'Edat Mitjana i Moderna lligat a l'esteticisme heroic que conté en si la imatge de la lluita esdevingué una icona permeable a adopcions diverses en contextos diferents: enfrontaments simulats per a presumir de l'habilitat en el maneig de les armes, danses nobiliàries elaborades en funció de la bellesa de les figures, transposicions de caire seriós o jocós dins de l'univers teatral com a paradigma eloqüent de l'enfrontament entre bàndols oposats, o l'adaptació efectista i visual per part dels gremis valencians amb un potencial evocador més que adient per a la voluntat barroca, sempre atenta a la innovació i la sorpresa en les desfilades àuliques i processionals del sis-cents i el set-cents, tots foren alguns dels fonaments d'un procés de continuïtat i canvi en què la dansa anomenada del torneig fou protagonista.

D'una altra banda, a l'hora d'abordar-ne l'anàlisi, es feia del tot necessari puntualitzar-ne l'essència. Es tracta d'una dansa o d'un ball? Tot i que som conscients que, en sentit estricte, quan parlem del torneig ens estem referint a una dansa ritual, és a dir, a una combinació coreogràfica popular de moviments determinats interpretats any rere any al ritme d'una melodia característica, el ben cert és que també ens ha semblat justificable referir-nos-hi com a ball, com de vegades es fa de manera popular als pobles on encara es conserva, tot tenint present les diferències que s'estableixen entre dansa i ball.

Per tal de definir les diferències entre dansa i ball de la manera més acurada possible, el folklorista Fermín Pardo va establir que, en el cas de les danses processionals, aquestes havien de tindre una finalitat precisa dins de la festa i presentaven un simbolisme a través d'una indumentària uniformada i unes figures coreogràfiques rigorosament executades, habitualment de caràcter imitatiu, col·lectiu i ritual. En el cas de la dansa del torneig, s'adequa perfectament a aquesta darrera accepció. De fet, ha sigut classificada generalment en el conjunt de danses guerreres juntament amb les d'espases, bastons o pals i planxes malgrat l'especificitat pròpia. Aquestes han estat interpretades històricament per homes i simulen una lluita, i, com la resta de danses processionals, estan cenyides a un ritual determinat, com per exemple la vestimenta concreta i distintiva, que en realça el sentit; el nombre fixe de components; el conjunt de figures i evolucions que es transmeten de generació en generació —malgrat les incorporacions, pèrdues,

continuïtats i variacions—; o l'acompanyament musical a través d'instruments tradicionals concrets, com ara dolçaina i tabal, timbal o caixa i, en algunes ocasions, pifre o flabiol.

Per a l'ensenyament i la direcció de la dansa, és una condició indispensable l'existència d'un mestre encarregat de conservar-ne i transmetre'n els esquemes i les estructures, però també, en un procés de continuïtat i canvi, la dansa es veu condicionada de manera molt estreta pel context festiu en què s'interpreta, generalment celebracions determinades dins del calendari festiu amb dates fixes la majoria de vegades. I també es veu condicionada per l'espai on es representa, simbòlicament marcat pel ritual de celebració, tot i que, amb la conversió de moltes de les danses rituals en associacions culturals o l'adopció d'aquestes per part de grups de balls populars, els marges celebratius s'han ampliat considerablement en les darreres dècades.[3]

Per la seua banda, malgrat que el substantiu ball té una accepció més popular i espontània, més vinculada a una finalitat lúdica que no a una celebració ritual, patrimonialitzada i repetitiva, el ben cert és que, en la parla col·loquial, dansa i ball s'empren a sovint indistintament sense els matisos que aborden la intenció que subjau a la seua execució.

Establertes aquestes precisions inicials, el present estudi no pretén traçar un origen unívoc de la dansa ni tan sols establir una evolució lineal dels esdeveniments i les causes que la conformaren dins d'aquest llarg període històric. Tractant-se com es tracta d'un terme esquívol, en tant que polisèmic i de referents molt plurals, com és també habitual en el camp de la cultura festiva, el que hem volgut és oferir una aproximació el més objectiva possible a aquest fenomen patrimonial.

El treball comença amb una primera part en la qual volem donar cabuda sense cap mena de restricció de forma o contingut a les diverses tesis sobre l'origen i l'evolució del torneig per tal d'esbrinar de la manera més aproximada possible els arrels dispersos que han acabat configurant-lo, des de les antigues danses nobiliàries en forma de tornejos simulats fins a les danses processionals actuals, passant per l'escenificació com a part d'una representació teatral, de vegades fins i tot pantomímica, així com per la consolidació dins del programa educatiu jesuític a la ciutat de València.

Una segona part aborda la transferència d'aquella dansa aristocràtica a una dansa processional, ritual i imitativa, conservada en el si de les danses gremials que tant de predicament tingueren en les festes àuliques i religioses

---

3 Sobre la diferència entre ball i dansa ritual i les seues especificitats, vegeu Pardo Pardo, 1995: 129-143 i Pardo i Jesús-María, 2001: 75-77.

de la València del segle XVIII, de les quals derivarien les danses processionals conservades en molts pobles valencians en les festes patronals.

Després de l'anàlisi descriptiva d'eixes manifestacions gremials, ens detindrem al llarg del tercer capítol en l'estudi detallat de la dansa ritual i els seus components en els pobles on s'ha conservat o recuperat, com ara Algemesí, Morella, Sueca o l'Alcúdia, atenent als aspectes més rellevants, com l'evolució històrica, la indumentària, les coreografies conservades i l'organització interna del ball, des d'un vessant fonamentalment historiogràfic, però també complementat amb un enfocament sociològic que ens permeta entendre la percepció social de cadascun d'aquests fenòmens festius al llarg del temps.

A continuació, un quart bloc del treball estarà dedicat a les poblacions on es té constància documental de la presència d'aquesta dansa en algun moment de la seua història. Són els casos d'Alzira, Xàtiva, Silla, Carcaixent, Benifaió i Almussafes, on arribà a consolidar-se durant un temps determinat, i d'altres amb referències més o menys testimonials, com per exemple Llíria, Requena, Alcoi, Castelló de la Plana, Vila-real, l'Alcora, Sogorb, Altura, Picassent, Alginet, Albalat de la Ribera, Cullera, Meliana, Catarroja, Bétera o Sollana.

Com a conclusió, el darrer capítol basteix una reflexió indispensable al voltant del valor patrimonial que, com a garants d'una tradició centenària, atresoren aquest tipus de danses i manifestacions rituals. Quin paper juguen hui en dia, quina funció representen i quines lectures susciten a la llum de nous contextos festius són preguntes imprescindibles que convé fer-nos en un moment en què la reivindicació de la identitat pròpia davant d'un món cada vegada més globalitzat es fa més present i necessària que mai.

No volem tancar aquestes línies sense abans manifestar el nostre agraïment sincer a totes les persones que ens han prestat la seua ajuda desinteressadament i sense les quals aquest projecte no haguera pogut eixir endavant.

Primerament, als amics algemesinencs Andrés Felici, David Pous i Vicent Niclòs, per la lectura inicial d'alguns capítols del treball i les seues correccions acurades. Als tornejants Juanfran Felici, Enrique David, Juan Miguel Miralles, Francisco Llàcer, Pepe Braco, Xavi Ferragud i José Borràs, per haver-nos transmés les seues experiències i els seus records dels anys en què foren protagonistes de la dansa. Així mateix, als estimats Lluís Escartí, Juanvi Trull i Julio Blasco, director del Museu Valencià de la Festa, que ens han facilitat amablement l'accés a fotografies valuoses de la festa de la Mare de Déu de la Salut, que són un autèntic tresor etnogràfic. I també des d'Alge-

mesí, a les xiques de la Biblioteca Municipal i, en especial, a Angus Benito, i una menció especial a Josep-Antoni Domingo i Borràs, no sols per haver tingut l'amabilitat de presentar-nos el llibre, sinó també i sobretot per la seua amistat i la seua guia durant tants anys en l'estudi del patrimoni festiu valencià i algemesinenc.

Una vegada més, a l'amic Daniel Vera, per les bones hores de conversa i la saviesa que ens ha sabut fer arribar per a conéixer millor les festes de Sueca i la història dels tornejants. Tanmateix, als companys tornejants de l'Alcúdia Vicent Trescolí, Paulí Alapont i Xavier Rausell, així com als antics dansadors Amalio Inglés i Enrique Pasqual, que tantes bones dades i històries ens han aportat. Igualment, a Jordi Bertran; Mariola Reig, presidenta del Grup de Danses Sant Jordi d'Alcoi; al col·lega val·lisoletà Jesús F. Pascual Molina, que tan bones apreciacions ens ha fet sobre el torneig medieval i les celebracions cavalleresques, i al company Andrea Bombi, per les seues aportacions documentals sobre les festes jesuítiques. I, com no, als amics fotògrafs, dissenyadors i documentalistes que ens han cedit algunes de les seues instantànies modernes i antigues, que ens han permés copsar una vegada més la força d'aquestes danses: Ximo Bueno, Quique Castell, Salva Ferrís, Vicent Granell, Álvaro Ruiz, Vicent Boix, David Pascual, Pep Granell, Luis Cardona Lluch, Vicent Garcia Edo i Eugeni Alborch.

Per últim, també volem mostrar la nostra consideració més sincera a uns altres algemesinencs de cor, Vicent Josep Escartí i Enric Estrela, pel seu suport personal i l'interés mostrat per tal que aquest treball haja pogut veure la llum finalment. També a la Institució Alfons el Magnànim, per haver acceptat aquest llibre en la seua col·lecció i haver-lo editat amb tanta cura, de la qual els autors ens sentim ben pagats.

A tots ells, moltes gràcies!.